УДК 711

Юлія Третяк
м.Київ, Україна

ІДЕОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО АРХІТЕКТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ В УКРАЇНІ

© *Третяк Ю. 2003*

У статті запропоновано принципи формування архітектурного середовища виправних центрів та виявлено типологію їх проектування. У залежності від спрямованості методів перевиховання та адаптації пропонуються засоби архітектурної виразності адаптаційно-виправних центрів.

Система виконання покарань для неповнолітніх правопорушників, що була створена за роки тоталітаризму і діяла в умовах адміністративно-командного механізму управління, не забезпечувала профілактики та зниження рівня підліткової злочинності. Навпаки, в період радикальних соціально-економічних перетворень в Україні різко зросла кількість злочинів, скоєних неповнолітніми. Якщо у 1985 році кількість зареєстрованих злочинів сягала 17300, у 1995 р. вона вже складала біля 40000 випадків. Незважаючи на надзвичайну ідеологізацію, пенітенціарна система знаходилася поза зором державних, наукових, громадських інституцій України.

Європейський та світовий рівень розвитку виправної системи передбачає виконання спеціально розроблених принципів та норм захисту позбавлених волі неповнолітніх, що використовуються у рамках "Загальної Декларації прав людини", "Конвенції про права дитини" та у контексті "Стандартних мінімальних правил ООН" з виконання правосуддя.

В Україні, із зростанням уваги громадськості та спеціалістів до проблеми злочинності підлітків, виникають значні зміни в управлінні закладами, пошуку нової доктрини процесу перевиховання. В умовах незалежності реформа виправної системи, основи якої були закладені ще в 1990 році, розглядається як один з головних чинників вступу України до європейського співтовариства, виходу держави на світовий рівень. Виведення пенітенціарної системи в Україні на рівень розвинутих країн передбачається досягти шляхом радикального реформування структурних та організаційних засад системи виконання кари, багатоваріантності виправних закладів, гнучкості перевиховних технологій, урахування національних традицій та світових досягнень у цій області.

Сучасні умови вимагають створення нового типу пенітенціарного закладу для неповнолітніх – виправного та адаптаційного центру, де передбачається мінімізація негативного впливу ув'язнення, адаптація підлітків до вимог звільнення. Пропозиції з утворення адаптаційно-виправних ценрів повинні супроводжуватися модернізацією відповідної містобудівної мережі закладів за принципом рівномірного територіального розміщення. Завдяки цьому з'являється можливість ефективного використання діючої адміністративно-територіальної мережі, зближення місць ув'язнення неповнолітніх з місцями проживання їх родин.

Наступним етапом формування пенітенціарної системи для неповнолітніх мусить стати створення повноцінного архітектурного середовища пенітенціарних закладів у відповідності з ідеологією нового демократичного суспільства, яка базується на гуманізації процесу виправлення ув'язнених дітей та оточуючого їх середовища. Ще у XIX столітті правознавці та

вихователі "важких" дітей в умовах позбавлення волі стверджували, що підлітків необхідно оточити красивим буденням, яке непомітно, але постійно збуджувало б у вихованців позитивні емоції та бажання змінити своє життя на краще. Правознавець І.Шнеерзон описує архітектуру пенітенціарного Інституту "Ам Урбан", створеного в Берліні у 1827 році та збудованого у передмісті трохи пізніше так: "Вас приятно поразит громадное здание с массой воздуха и света, с просторными помещениями для спален, рекреационных залов и классов, выполненное в легком готическом стиле. Когда через красивые ворота вы мимо изящного садика проходите в главный подъезд, то при входе вас не может не удивить общее впечатление красоты и простора" [5, с. 12]. Вхід до закладу, на думку архітекторів, спеціально влаштований з такою пишністю та величчю: вони розраховували на те, що вихованці вступатимуть у заклад не як до виправної школи, а як до місця, де панує краса та любов.

Відповідно сучасному підходу існує три розуміння архітектурного середовища: архітектурне середовище як сфера існування; розуміння середовища як навколишнього світу; архітектурне середовище як можливість гнучкого розвитку. Три розуміння архітектурного середовища – це три аспекти, три ракурси розгляду середовища як архітектурного об'єкту [4]. Перший варіант сприйняття специфічного середовища пенітенціарного закладу для неповнолітніх, тобто об'ємно-просторове оформлення реальних недостатньо впорядкованих процесів діяльності через їх раціональну організацію здається найбільше адекватним. Процеси діяльності, що контролюються вимогами режиму та безпеки, для їх ефективності мусять знайти своє відображення у раціонально організованому і гнучкому архітектурному середовищі. У зв'язку з цим пропонуються п'ять принципів формування середовища виправних центрів з позицій їх архітектурної організації, реконструкції та модернізації.

Зміст принципу адаптації полягає у необхідності першочергового врахування особистих потреб кожного вихованця, який спочатку мусить пристосовуватися до умов ізоляції, а наприкінці строку ув'язнення – до умов життя на волі. Принцип адаптації передбачає пріоритет місцевих соціально-педагогічних, природних та містобудівних чинників при розміщенні та формуванні комплексів адаптаційно-виправних центрів.

Принцип відповідності виявляє підпорядкування усіх рівнів та етапів створення центрів, починаючи з формування регіональної мережі та закінчуючи предметно-просторовим середовищем. Цей принцип відображає залежність ємності комплексу від потреб областей, складу функціональних зон від ємності центру, композиції комплексу від виду функціонального зонування, планувально-просторової організації будівель ВАЦ від загальної композиції.

Принцип цілісності передбачає об'єднання окремих функціональних та просторових компонентів виправних центрів в органічну і автономну систему, де кожна частина відтворюватиме якості цілого. Принцип цілісності забезпечує спільну роботу усіх зорових компонентів сприйняття архітектурного середовища – від архітектурних деталей до силуетної композиції в єдиному емоційному напрямку.

Наступним принципом формування архітектурного середовища є принцип гнучкості. Гнучкість та динамічність середовища виправних центрів забезпечуватиме впровадження нових навчальних та перевиховних технологій, можливість функціональних та просторових перетворень відповідно до нових вимог, застосування найсучасніших архітектурних конструкцій та матеріалів. Гнучкість організації регіональної мережі ВАЦ передбачає включення до неї водночас новозбудованих та реконструйованих закладів.

Принцип комфортності зумовлює створення позитивного психологічного оточення; забезпечення санітарно-гігієнічних умов відповідно до міжнародних вимог; утворення гармо-

нійних взаємозв'язків між вихованцями центру та навколишнім середовищем з урахуванням вимог ізоляції та безпеки.

Аналіз практики проектування режимних закладів, як от тюрми, виправні центри для дорослих і молоді, психіатричних лікарень свідчить, що при розробці цих об'єктів має перевагу розгляд питань, пов'язаних з відображенням зовнішніх і внутрішніх зв'язків, які впливають на створення архітектурної форми. Перше найчіткіше проявляється при створенні лояльних, відкритих за режимом закладів, коли менше враховуються вимоги ізоляції та безпеки. Другий підхід характерний для створення закритих, ізольованих від зовнішнього середовища закладів, де функціонально-планувальна структура повинна підпорядковуватися суворим вимогам режиму.

Виходячи з необхідності розгляду багатофункціонального комплексу ВАЦ як архітектурної системи, що базується на сполученні та підпорядкуванні усіх зв'язків, головним показником оцінки архітектурного середовища комплексів виступатиме ступінь його функціонально-просторової "відкритості". Поняття "відкритості" об'єднує в собі питания, зумовлені ступенем пов'язаності внутрішнього середовища ВАЦ з оточенням – містом, селом, природою.

На основі цього твердження виявлено різні типи формування архітектурного середовища виправних центрів: закритий, напівзакритий, напіввідкритий та відкритий. У компактній функціонально-планувальній схемі комплексу, коли функціональні зони об'єднуються через інтегрування функцій, просторова організація середовища но »сить закритий чи напівзакритий характер. У цих випадках прослідковується відсутність чи низький ступінь зв'язку внутрішнього і зовнішнього просторів. Скорочення графіків руху дозволяє досягти центричних композицій: кільцевих, спіралеподібних, зірчастих. Прикладом формування закритого архітектурного середовища є комплекс психо-педагогічного інституту в Гран-Орню (інтернат для слабкорозвинутих дітей), що створює враження єдиної будівлі, незважаючи на складну планувальну структуру, схожу на лабіринт.

Відкриті чи напіввідкриті за своєю просторовою організацією комплекси мусять створюватися за допомогою роззосереджених вільних архітектурно-планувальних схем, таких, як променева, віялова чи лінійно-поперечна. Окремі павільйони для розміщення служб закладу дозволяють максимально враховувати гігієнічні, психологічні та педагогічні вимоги утримання вихованців, тобто створити затишок і "родинне середовище". Відкрита чи напіввідкрита просторова організація ВАЦ зумовлена інтенсивними функціональними та візуальними зв'язками з навколишнім середовищем. У цьому випадку доцільне створення, наприклад, виправних центрів загального режиму утримання з аграрною спеціалізацією, розташованих за міською забудовою.

Відкриті, напіввідкриті, закриті та напівзакриті типи функціональної та просторової організації середовища пенітенціарних комплексів зумовлюють створення відповідних архітектурно-художніх образів. Адекватне виявлення цільового призначення комплексу та надання просторам, що формуються, відповідного емоційного змісту мусять стати головними чинниками створення художнього образу виправного та адаптаційного центрів. За допомогою засобів архітектурної виразності внутрішньому середовищу ВАЦ можуть надаватися відтінки надії, милосердя, чи, навпаки, ізольованості, раціональності та суворості, залежно від спрямованості методів перевиховання та адаптації, а фактично, від ідеології.

Отже, образ та естетичні якості специфічного архітектурного середовища виправних центрів мусять формуватися відповідно сучасній систем і поглядів на проблеми розвитку пенітенціарної системи для підлітків. Так звана ідеологія "гуманізації середовища" для утри-

мання та адаптації неповнолітніх ув'язнених набула широкого розповсюдження в багатьох країнах світу і може бути впроваджена в Україні при умові врахування сучасних умов розвитку, національних особливостей організації, традицій та досвіду в системі перевиховання неповнолітніх правопорушників.

1. Европейские тюремные правила. (Перев. с англ.) – К., 1991; МВД УССР. Основные направления реформы уголовно-исполнительной системы в УССР. – Киев, 1990; 2. Научная информация по вопросам борьбы с преступностью. – №№ 119, 126. (Статистический анализ преступности в зарубежных странах). – М., 1990; 3. В.В.Сааков. Идеи среды в архитектуре: утраты и поиски знания. В сб.: Вопросы методологии. – №№ 13, 14. – 1994; 4. Воспитание нравственно испорченных детей в воспитательном заведении "Ам Урбан" близ Берлина. Составил И.Шнеерзон. – Москва, 1912. – 52 с